

Magyar filmkurzus Kaliforniában

2002 őszén tartott speciális kurzust a magyar film témakörében Szalóky Melinda kutató az UCSB (University of California, Santa Barbara) Filmintézetében harmad- és negyedéves egyetemi hallgatóknak.

A kurzuson azon főbb áramlatokat, témákat, formákat és stilisztikai elemeket taglalták, amelyek 1945-től napjainkig jellemezték a magyar filmkészítést. Az egyes visszatérő filmtémák, motívumok, karaktertípusok és megjelenítési stratégiáik megértéséhez figyelembe kell vennünk az egyedi történelmi paramétereket, amelyek ezen közép-kelet-európai ország státuszát és önképét formálták a XX. század során. Ilyen történelmi mérföldkövek a két világháborúban elszenvedett traumatikus veszteségek, az 1956-os, sztálinizmus elleni népfelkelés tragikus kimenetele, és a kommunista uralomnak véget vető 1989-es rendszerváltás.

Hasonlóan fontos volt arra is odafigyelni, hogy az állami tulajdonosság és nyílt ideológiai ellenőrzés hogyan befolyásolta a magyar filmkészítési szokásokat; hogyan eredményezett a „szocialista” filmkészítési mód szociálisan elkötelezett, kulturális értékkel bíró „art cinema”-t, melynek alkotói (például Jancsó Miklós, Mészáros Márta, Szabó István, Tar Béla és mások) számtalan jó kritikát kaptak a nemzetközi fesztiválokon, hogyan fogadták ezeket a filmeket hazájukban, hogyan befolyásolta a kommunizmus bukása és a piacgazdaság bevezetése a magyar filmipart?

Végül nem feledve azt, hogy az egységes nemzeti identitás építése magával vonja a „disszonáns” hangok elhallgattatását, meg kellett vizsgálni, hogy melyek azok a tapasztalatok és értékek, amelyeket a magyar filmek általában marginalizálnak, vagy elnyomnak az „autentikus” magyarság megjelenítésére/bemutatására való törekvésükben. Hogyan kezelték a nacionalizmus, a társadalmi nem, a szexualitás, az osztály, a faj és etnicitás kérdéseit egy olyan nemzet filmvilágában, mely bizalmát szándékosan a proletár nemzetköziségbe és a magántulajdontól, kizsákmányolástól és diszkriminációtól mentes, osztályok nélküli társadalomba fektette?

A kurzuson felhasználták a különböző feminista és posztkoloniális elméletek meglátásait. Továbbá támaszkodtak a hisztográfia posztmodern megközelítéseire, egyes filmek részletes analitikus elemzésére, és szerzői kritikákra.

A diákoknak részt kellett venniük a vetítéseken, mert a filmek jó része nincs moziforgalmazásban, videón angol felirattal, vagy szinkronnal máshol nem elérhetőek. A Magyar Filmunió segítségével nélkül ezt a kurzust képtelenség lett volna megtartani.

A kötelező olvasmányok túlnyomó többsége inkább leíró, mint elméleti s bennük a témák filozofikus és kritikai megvitatása helyett főként dokumentumokat, interjúkat és történelmi leírások találhatók.

Témák:

1. Magyarország-képek 2. Az 1950-es évek – a nacionalizált mozi: Új (szocialista) realizmus a megváltozott valóságban 3. A 60-as évek- Jancsó Miklós és a magyar „Új hullám” 4. A 70-es évek - hisztoricizmus „Pop Art Mozi” 5. A 70-es évek – Dokumentarista tradíció 6. „A 80-as évek 1979-ben kezdődtek”: Társadalmi betegség tünetek 7. A nők bemutatása és a magyar antifeminizmus 8. A 80-as évek – klasszikus történetmesélés és kísérletezgetés. 9. A cenzúra mechanizmusai egy „liberális” szocializmusban 10. „Világok közt”: a változás küszöbén álló társadalom. 11. A 90-es évek és azon túl: magyar film a kommunizmus bukása után. 12. A magyar narancs: „Egy kicsit sárga, egy kicsit savanyú, de a miénk”

A filmnézés, filmelemzés felszínre hozta a magyar filmművészetben rendre visszatérő motívumokat. Ilyen például a körhinta, illetve az ahhoz kapcsolódó körkörös kameramozgás, szédülés, amit természetesen Fábri klasszikus filmje (*Körhinta*, 1955) vezetett be a filmes köztudatba. Ott a körhinta a mámoros önfeledtség szédítő érzését szimbolizálja, ami nem csak a szerelmes ember másikba való belefeledkezését jelenti, hanem egy kicsit a fényes szelek mámorát is, illetve a reményt, hogy a világ, ha nem is holnapra, de megforgatható, átlényegíthető. Mennyire más jelentést nyer a körhinta motívum (illetve a körkörös mozgás) a hetvenes és nyolcvanas évek filmjeiben! A *Családi tűzfészek* (Tar, 1978) vídámpark jelenete is bővelkedik ex-statikus (tehát egyensúlyvesztő, szédítő) pillanatokban. Itt azonban korántsem repülnek a szerelmesek. Sokkal prózaibb ez a vursli, még akkor is, ha látszólag az örömtelen valóság (a háttérben előbukkanó gyártelep) fölé emeli a házaspárt. Az ígéret földje itt puszta ország képét festi, ahol a mindennapok szorításában vergődő, azon fölülkerekedni képtelen emberek mindössze az elembertelenedésben érhetik el az átlényegülést. Nem véletlen, hogy ettől a körhintaélménytől (no meg a bőven fogyasztott alkoholtól) csak a gyomor fordul föl (és nem a világ), s a szereplő mindössze köpni (illetve okádni) tud a világra. De azt sem tiszta szívből.

A *kedves szomszéd* (Kézdi Kovács, 1979) körhintája kimondottan cinikus. Kézdi Kovács filmje mind képi, mind hanganyagában pontosan idézi Fábri körhinta jelenetét. A *kedves szomszéd* párosa azonban igencsak távol áll az eredeti szerelmesektől. A film kaméleon természetű főhőse egy nagyobb lakást vár a házasságtól, s ennek reményében hazudik őszinte vonzalmat, s fogadna örök hűséget. A *Körhinta* fiataljainak idealizmusa, hite a szerelem és egy igazságosabb társadalmi rend üdvözítő erejében kétszínűséggé, alakoskodássá, megalkuvássá torzul az „emberarcú kommunizmus” évtizedeiben.

Végül, de nem utolsó sorban, a körhinta motívuma felbukkan a *Megáll az idő* (Gothár, 1981) egyik jelenetében is. Itt egy Wartburg kering körbe-körbe a szabadság iránti nosztalgiát megjelenítő Balaton partján. A lány a kezdeményező, ő hívja „repülni” a fiút, aki azonban inkább másfelé szállna: át a Vasfüggöny

fölött. További érdekes visszatérő motívumok: Amerika, mint az áhított, örökre távol maradó. Az árvaság (anyátlanság-apátlanság/mostoha/nevelt gyerekek). Egy diák vetette fel, hogy érdekes módon szinte minden általuk nézett filmben van elhagyott gyerek, szétzilált család. Ez valóban szembeötlő a *Valahol Európában*, a *Hideg napok*, az *Angi Vera*, a *Családi tűzfészek*, *A kedves szomszéd*, *A kis Valentinó*, a *Megáll az idő*, a *Napló*, a *Redl ezredes*, *A kutya éji dala*, az *Egyszer volt, hol nem volt*, *Az én huszadik századom* c. filmekben: mind-mind valamilyen szinten az árvaság, a hontalanság témája körül forognak.

Szó volt ezen kívül az alkalmazkodás problémájáról, ami, ugyebár darwini szemszögből fontos túlélési stratégia, ám a társadalmi kaméleonnak szembe kell néznie a gerinctelenség és elvtelenség vádjával. Ahogy Erdős főszerkesztő és Szalánczky Éva párbeszéde példázza (Makk: *Egymásra nézve*, 1982), nem csak az aktuális történelmi pillanatban kimondható igazságnak, hanem a kimondott és leírt hazugságnak is kell, hogy határa legyen valahol. Érdekes jelenség, hogy Redl (Szabó, 1984), aki a simulékonyság és kétszínűség szobra lehetne, mégsem mondható alkalmazkodó természetűnek. Az ideálok, amikre felesküdt leáldozóban vannak, és Redl nem tud, vagy nem is akar váltani, köpönyeget forgatni. Ő a Monarchia hű embere, és ha a Monarchia érdeke az ő fejét követeli, zokszó nélkül odaadja. (Az „árulási” jelenet a havas erdőben világosan mutatja, hogy Redl előre megfontolt szándékkal, a szituáció teljes ismeretében adja ki a hadititkokat az általa „agent provocateur”-ként azonosított homoszexuális fiatalembernek. Ha rutén kell nekik, megkapják!)

A diákoknak tetszett *A kutya éji dala* (Bódy, 1983), bár természetesen nem sokat értettek belőle. Az adaptáció problémájáról beszélgetve többször megnézheték azt a jelenetet, amikor a két pap (Bódy/álpap és a szomszéd esperes) beszélget prózai dolgokról és hitről. Aztán ott van Bódy/álpap rémálma, amikor az éjjeli erdőben menekül egy őt kergető sötét figura elől, aki leteperi, rátelepszik, és vadul filmezni kezdi, majd egy karót dőf a szívébe. A filmbeli önmarcangolás, a gyónás, a bűnbánat és a vezeklés vissza visszatérő motívuma akkor válik igazán hátborzongatóvá (és egyben értelmezhetővé), amikor megtudjuk – Kovács András Bálint legutóbbi könyvéből [A film szerint a világ] – hogy Bódy is rendőrségi besúgó volt a hetvenes években. (Ügynöki dossziéja KAB szerint a Történelmi Hivatalban található, H-59552 számon, mely 1973. november 26. és 1981. április 9. közötti jelentéseit tartalmazza.)

Szalóky Melinda szíves közlése alapján írta **Kovács Ferenc**

Szalóky Melinda 10 évet élt Oslóban, az Oslói Egyetem Média és kommunikációs szakán diplomázott, jelenleg Amerikában az UCLA-n doktorandusz.